

מכון ון ליר בירושלים

THE VAN LEER JERUSALEM INSTITUTE

معهد فان لير في القدس

תנועות דתיות חדשות במשפט בארה"ב ובאירופה

ספטמבר 2016

www.meida-center.org.il

כללי

סוגיות הנוגעות לתנועות דתיות חדשות עולות במגוון תחומי משפט ברחבי העולם. דו"ח זה יסקור את מעמדן המשפטי של תנועות דתיות חדשות בארה"ב ובאירופה. בחלקו הראשון הדו"ח יתמקד בניסיונות הממשל לשלוט בפעילותן של תנועות דתיות חדשות בארה"ב. בחלקו השני הדו"ח יעמוד על מעמדן המשפטי של תנועות דתיות חדשות באיטליה, הולנד, בריטניה, דנמרק, גרמניה, ספרד, צרפת ורוסיה, כמו גם במוסדות האיחוד האירופי ובפרט בבית המשפט האירופי לזכויות אדם.

תנועות דתיות חדשות במשפט בארה"ב – מבוא ותקציר

ההתמודדות עם תנועות דתיות חדשות בארה"ב מאז שנות ה-60 וה-70 באה ידי ביטוי במגוון גדול של תחומי משפט, החל בתחום האפוסטרופסות, שבו התנהלו לאורך השנים דיוני משמורת בנוגע לחברי תנועות דתיות חדשות, דרך תביעות נזיקיות של חברי הקבוצות השונות, דיונים עקרוניים בשאלת כוחה של המדינה להטיל מגבלות על חופש הדת של הפרט בכל מדינה ומדינה – ועוד. אחד הנושאים המרכזיים המשמש כמדד ליחס לתנועות הדתיות החדשות הוא קבלתן או דחייתן של טענות על אודות "שליטה מוחית", "שטיפת מוח" ובדבר האפשרות ל"תכנות מחדש" של חברי התנועות הללו.

באופן כללי, ניסיונות להתערב במישרין ברמה הפדרלית בפעילותן של תנועות דתיות חדשות כשלו לאור פסקת חופש הדת בחוקה האמריקאית. עם זאת, ניתן להצביע על דרכים שונות לאורך השנים שבהן הממשל הפדרלי הגביל את פעילותן של תנועות כאלו: הגבלת כניסה ע"י רשויות ההגירה, אי מתן פטור ממס בדומה למוסדות דתיים אחרים ועוד. בראשית שנות התשעים חוקק הממשל הפדרלי חוק להגנה על חופש הדת במדינות השונות (RFRA), אך בשנת 1998 החוק נפסל ע"י בית המשפט העליון הפדרלי וצמצם את ההגנה על חופש הדת במדינות השונות.

בכל האמור בטענות לגבי "שטיפת מוח" ו"שליטה מוחית", הרי שבשנות השמונים והתשעים טענות אלו, שהשפיעו על הזירה הציבורית ועל מתווי המדיניות, אומצו לא אחת גם בבתי המשפט. בפסיקה מאוחרת יותר, נטו בתי המשפט להכיר בבעייתיות של התיאוריה לגבי שטיפת מוח ובכך שאינה עומדת במבחנים הנדרשים לקבלת עדות או חוות דעת מומחה. בשנות התשעים חל תהליך של מעבר מהאשמות בשטיפת מוח, להאשמות המייחסות לתנועות דתיות חדשות התעללות בילדים. תהליך זה, שלווה בניסיונות מוסדיים שונים לשלוט על המתרחש בקרב תנועות דתיות חדשות, השפיע על חלק מן התנועות ומיתן את פעילותן ואורח חייהן.

תנועות דתיות חדשות במשפט באירופה – מבוא ותקציר

היחס לתנועות דתיות חדשות אמנם משתנה ממדינה למדינה, וישנן מדינות המקדמות מדיניות עוינת כלפי מיעוטים דתיים, אך ניתן לקבוע שככלל אירופה מחילה על תנועות דתיות חדשות הסדרי חופש דת נרחבים וגישה סובלנית. ברמה הרשמית והחוקית, ברוב מדינות אירופה המערבית, למעט צרפת, לא נעשים ניסיונות לפרק קבוצות דתיות או להכריז עליהן כבלתי חוקיות. במדינות מרכז ומזרח אירופה אמנם נעשים מאמצים בולטים להגביל את פעילותן של קבוצות דתיות שונות, אך מאמצים אלו נתונים לביקורתו של בית המשפט האירופי לזכויות אדם.

מדינות רבות הקימו מנגנונים בירוקרטיים המסדירים את פעילות התנועות הדתיות שבתחומן, הפועלות במידה כזו או אחרת של הכרה מול הרשויות, בכל האמור במימון, הטבות מס וכדומה. במרבית מדינות אירופה הארגון המוסדי של חיי הדת הוא בהיררכיה משולשת: כנסיות רשמיות הפועלות בהכרה מלאה וזכאיות לפריבילגיות, דתות / כנסיות לגיטימיות נוספות ומתחת לשתיים – תנועות דתיות אחרות, שלרוב זוכות לפריבילגיות מועטות.

להלן תמצות של המצב המשפטי במספר מדינות אירופיות בולטות:

- איטליה – למרות עוצמתה הניכרת של הכנסייה הקתולית במדינה, איטליה נחשבת בין המדינות הנוחות ביותר לקיומן של תנועות דתיות חדשות: מערכת החוקים והפרקטיקה המשפטית מקדמים פלורליזם דתי והתנועות האנטי-כיתתיות הן קטנות וחסרות השפעה. חירות הפעולה היחסית היא תהליך מתמשך, שהחל בחוקה החדשה של 1947 והשתרש לאורך זמן. מאז שנות השמונים של המאה ה-20, איטליה מכירה בקבוצות דתיות שונות במסגרת חקיקת מס המסבסדת גופים דתיים, לצד הכנסייה הקתולית.
- דנמרק – התרבות הפוליטית הדמוקרטית החזקה ושיעור המשתתפים הנמוך בתנועות דתיות, מביאים לכך שהגישה הכללית כלפי הנושא היא אדישות. תנועות דתיות חדשות אינן נמצאות במרכז הדיון הפוליטי או הציבורי, אולם חופש הדת והחופש מדת נחשבים לערכים מוגנים בחוקה. הכנסייה הדנית הלאומית היא הדת היחידה המוכרת בחוקה וזוכה לתמיכת המדינה, אך קיימים הסדרים פרטניים המכירים בקבוצות דתיות שונות, חלקן חדשות (כגון הרא קרישנה, עדי יהוה ועוד), בין היתר לנושא עריכת נישואין.
- צרפת – במערב אירופה, צרפת היא המדינה העוינת ביותר לתנועות דתיות חדשות. הדבר נובע מפילוסופיה פוליטית של חילוניות (laïcité) הרואה בדת

תופעה קבילה במרחב הפרטי בלבד ובפרשנויות מסוימות - תופעה המנוגדת למחשבה הרציונלית והחופשית. למעט היהדות, הנצרות (הפרוטסטנטית והקתולית) והאסלאם, צרפת אינה מכירה בדתות אחרות – כאשר הרקע לכך הוא חשש מהונאות, מניפולציות פסיכולוגיות ונטיות אנטי-דמוקרטיות. מתפיסות אלו נגזרת חקיקה ומדיניות ציבורית של מאבק ממוסד ב-'כתות': בסוף שנות התשעים הוקמו סוכנות למעקב אחר תנועות דתיות חדשות, צוות בין-משרדי למאבק בתופעה ואף פורסם דו"ח פרלמנטרי שבעקבותיו הודק הפיקוח הכלכלי על תנועות דתיות חדשות. בשנת 2001, חרף התנגדות ארגוני זכויות אדם וגופים דתיים, חוקק חוק המאפשר לפרק קבוצות דתיות ומכיר באפשרות של "מניפולציה מנטלית" בנסיבות מסוימות ומגביל את פעילותן של קבוצות דתיות במרחב הציבורי.

- רוסיה – בניסיון למנוע את פעילותן של קבוצות דתיות חדשות ברוסיה, חוקקה המדינה בשנת 1997 חוק המונע רישום של קבוצה דתית, אלא אם פעלה במדינה 15 שנים ברציפות ואף אם נרשמה בעבר. בית המשפט הרוסי לחוקה ניסה להגביל את תחולת החוק, אך הפסיקה לא כובדה ותנועות דתיות שונות פנו לבית המשפט האירופי, שאכן פסק לטובתן. בנוסף דן בית המשפט האירופי בתביעות נוספות של תנועות דתיות על הצרת צעדיהן וניסיונות לפרקן. אכיפת פסקי דין של בית המשפט האירופי הייתה חלקית בלבד, במובן זה שהמדינה שילמה את הסכומים שנפסקו, אך לא שינתה את מדיניותה.

בשנת 1997 פורסם דו"ח של הפרלמנט האירופי בנושא כתות, שבו נקראו המדינות החברות לזהירות, לצד איפוק. במסמך נטען כי אין מקום למדיניות אירופית כוללת בנושא. בשנת 1999 פרסמה המועצה האירופית הצהרה שעומדת על חובתן של המדינות לעקוב אחר המתרחש בתחומן בנושא הכתות, תוך הגנה על חופש הדת והפלורליזם.

פסיקת בית המשפט האירופי בתחום נסמכת בעיקר על סעיף 9 לאמנה האירופית לזכויות אדם וחירויות יסוד, המעגן את השמירה על חופש המחשבה, המצפון והדת במדינות השונות. מאז נאכף הסעיף לראשונה בראשית שנות התשעים בעתירתם של עדי יהודה נגד יוון, נאכף הסעיף עשרות פעמים נוספות. בין החלטות בית המשפט יש לציין במיוחד עתירה של עדי יהודה נגד רוסיה, שבמסגרתה נקבע כי אין הגדרה מדעית מקובלת לשטיפת מוח. בנוסף, קבע בית המשפט בשנים האחרונות במספר מקרים, כי צרפת הפרה את האמנה, כאשר ניסתה להכביד על פעילותן של תנועות דתיות חדשות בתחומה באמצעות דיני המס.

תוכן עניינים

2.....	כללי	
2.....	תנועות דתיות חדשות במשפט בארה"ב – מבוא ותקציר	
3.....	תנועות דתיות חדשות במשפט באירופה – מבוא ותקציר	
5.....	תוכן עניינים	
6.....	1. תנועות דתיות חדשות במשפט בארה"ב	
6.....	1.1 חקיקה צרכנית	
6.....	1.2 אפוטרופסות	
7.....	1.3 הגבלת פעילות בירוקרטית	
7.....	1.4 פעילות רשויות פדרליות	
7.....	1.5 חופש דת	
8.....	1.6 שטיפת מוח	
10.....	1.7 מעורבות ילדים בתנועות דתיות חדשות	
12.....	1.8 מקורות (נוסף על פסיקה אשר צוטטה)	
13.....	2. תנועות דתיות חדשות במשפט באירופה	
13.....	2.1 כללי	
13.....	2.2 איטליה	
15.....	2.3 הולנד	
16.....	2.4 בריטניה	
17.....	2.5 דנמרק	
18.....	2.6 גרמניה	
22.....	2.7 ספרד	
22.....	2.8 צרפת	
26.....	2.9 רוסיה	
27.....	2.10 האיחוד האירופי	

1. תנועות דתיות חדשות במשפט בארה"ב

1.1. חקיקה צרכנית

ניסיונות לשלוט בדתות חדשות החלו בארה"ב בשנות ה-60 המאוחרות וה-70 המוקדמות של המאה ה-20. מספר מדינות ניסו להגדיר חקיקתית דתות חדשות כמוצר צרכני או שירות הנתונים לרגולציה צרכנית, אך ניסיונות אלו לא נסתיימו בחקיקה בשל אי הסכמה אלו קבוצות צריכות להיכלל בחקיקה, או בשל השגות הקשורות לחופש הדת וההתאגדות.

1.2. אפוטרופסות

בנוסף, נעשו ניסיונות על ידי הורים ומתנגדים אחרים לתנועות דתיות חדשות שנויות במחלוקת להשתמש בבתי משפט מדינתיים על מנת למנות אפוטרופסים לחברי תנועות אלו. בשנות ה-70 ניסיונות אלו צלחו, אך ההצלחה פסקה כאשר החלטות מפתח של בתי משפט קבעו שמדובר בהפרת חופש הדת וההתאגדות של חברי התנועות הדתיות החדשות, אשר רובם היו בגירים.

כך למשל, בשנת 1973 אלי שפירו, אביו של אדוארד שפירו (בגיר), אשר היה חבר הרא קרישנה, הגיש תביעה לקבלת שליטה על ענייניו הבריאותיים והכלכליים של בנו. בית המשפט העניק לו משמורת זמנית על בנו למשך ארבע שנים. בשנת 1976 האב ביקש להפוך לאפוטרופוס של בנו, ובית המשפט העניק לו אפוטרופסות זמניות. אדוארד הושם בבית חולים לבריאות הנפש לשם הערכה. בסופו של דבר האב לא הצליח במאמציו להפוך לאפוטרופוס קבוע של בנו. עדים מבית החולים לבריאות הנפש במסצ'וסטס בו בנו היה מאושפז סירבו להסכים עם עדות הפסיכיאטר ג'ון קלארק, לפיה אדוארד היה מאושפז (בכפייה) בשל השתייכותו להרא קרישנה.¹

במקרה אחר הוריהם של ארבעה חברים בגירים בכנסיית האיחוד (Unification church) ביקשו משמורת זמנית על ילדיהם לשם "תכנותם" מחדש. בית המשפט בערכאה ראשונה אישר את הבקשה, אך בית המשפט לערעורים בקליפורניה הפך את הפסיקה, ויצא כנגד השימוש הגובר בחוקי המשמורת לשם מטרות תכנות מחדש ברחבי המדינה.

¹ *Shapiro v. Shapiro*, Middlesex, Mass. Probate Ct., no. 471085, 1976

הגבלת פעילות בירוקרטית

כמו כן, נעשו ניסיונות ספורדיים להגביל איסוף כספים, ניסיונות המרה, או פעילויות כגון בניית מוסדות על ידי תנועות דתיות חדשות. בנוסף, נעשה שימוש בחוקים אזוריים שלא אפשרו קומונות באזורים מסוימים.

עד לשנות התשעים קבוצות כדוגמת כנסיית האיחוד והרא קרישנה השתמשו בתקדימים ישנים אשר הבטיחו הגנה חוקתית לפעילויות גיוס כספים במקומות פומביים כגון שדות תעופה. עם זאת, בשנות התשעים גיוס הכספים במקומות פומביים פסק לאור שינויים בפרשנות החוק על ידי בית המשפט העליון הפדרלי, אשר השתמש ברציונל של בטיחות הציבור על מנת להטיל מגבלות במקום ובזמן על גיוסי כספים.

1.3. פעילות רשויות פדרליות

ניסיונות להביא להתערבות ישירה של הממשלה הפדרלית באמצעות הגדרה רשמית של קבוצות דתיות מסוימות כבלתי מקובלות כשלו גם הם, גם כן מסיבות של חופש דת והתאגדות ומחלוקות באשר להגדרות. יחד עם זאת, רשויות פדרליות מסוימות נקטו בצעדים להגבלת צעדיהן של תנועות דתיות חדשות, כגון:

- רשות ההגירה (INS) הגבילה את הכניסה לארה"ב של אזרחים זרים המזוהים עם תנועות דתיות חדשות מסוימות, או גירשה אזרחים זרים אשר נכנסו לארה"ב כמנהיגיהן של תנועות דתיות חדשות (כגון Baghwan Rajneesh).
- מחלקת המשפטים האמריקאית סירבה לטפל בחטיפות אזרחים אשר היו מזוהות עם "תכנות מחדש" או המרה של משתתפים בתנועות דתיות חדשות.
- רשות המסים (IRS) הגבילה את פעילותן של תנועות דתיות חדשות בכך שלא אישרה להן פטור ממס הניתן, למשל, למנזרים קתוליים, ובכך שהגדירה כסף הנאסף על ידי התנועות כהכנסה עסקית (אשר ממוסה כעסק ולא כמוסד דתי). בנוסף, מנהיגי תנועות דתיות חדשות הואשמו בהונאות מס כאשר פעלו בדרך דומה לזו שבה פועלות קבוצות דתיות מרכזיות אחרות, כגון הכומר Sun Myung Moon (ראש כנסיית האיחוד), אשר הורשע בשנת 1982 בהונאת מס כאשר החזיק כספים שגויסו עבור הכנסייה בחשבונות האישי (כפי שהיה נהוג במספר כנסיות אחרות) ונכלא בשל כך ל-18 חודשים.

1.4. חופש דת

על אף שחקיקה ישירה בנוגע לתנועות דתיות חדשות נפסלה באמצעות פסקת חופש הדת בחוקה האמריקאית על ידי ביהמ"ש העליון הפדרלי, בשנות התשעים של המאה

העשרים בית המשפט עבר תהליך בו הוא החל לקדם "מודל ניהול" לאמונות מיעוט (לרבות תנועות דתיות חדשות) הדומה למודל האירופי, אשר ייחס פחות משקל לחופש הדת מאשר בעבר.

הפסיקה של בית המשפט העליון הפדרלי בפרשת *Employment Division of Oregon v. Smith* משנת 1990 נחשבת לקו פרשת המים בנושא חופש הדת בארה"ב. הפרשה עסקה במנהג בן מאות שנים של אינדיאנים (Native American Church) לעשן צמח הנקרא peyote למטרות רוחניות. בפסק הדין נקבע כי מדינה יכולה למנוע הטבות פיטורין לאדם שפוטר בעקבות הפרת איסור מדינתי על השימוש ב-peyote, על אף שהשימוש בסם הוא חלק מריטואל דתי. עוד קבע פסק הדין, כי על אף שלמדינות יש הכוח לאשר מעשים אשר אי חוקיותם נובעת מאמונה דתית, הן לא מחויבות לעשות זאת.²

בתגובה לעישון הצמח (הדומה בתכונותיו לעישון סמים קלים) גם במקומות העבודה, אינדיאנים רבים נדרשו להפסיק לעשנו או לאבד את עבודתם, וחוקים המגבילים את יכולת העישון שלהם נחקקו במספר מדינות. כתוצאה מכך, חוקקה הממשלה הפדרלית בשנת 1993 את חוק חופש הדת (Religious Freedom Restoration Act – RFRA), לפיו כאשר רשויות ממשלתיות שוקלות להגביל פעילות דתית הן חייבות להצביע על אינטרס מדינתי חשוב ומשכנע (compelling) הדורש זאת. בנוסף, הן חייבות להוכיח שלא נמצאה אלטרנטיבה פחות פוגענית להגבלה על חופש הדת, לשם השגת מטרת החוק (כך למשל, כדי שחוקי העבודה שחוקקה המדינה, שכללו איסור על עישון peyote, יעמדו בתוקפם, המדינה חייבת תהיה להוכיח שהחוק נחקק כדי להשיג אינטרס מדינתי חשוב ומשכנע, ושלא הייתה אלטרנטיבה פחות פוגענית פחות למנהגיהם של האינדיאנים לשם השגת אינטרס זה, מאיסור העישון במקומות העבודה). בשנת 1998 בית המשפט העליון פסל את RFRA כלא חוקתי, משמע צמצם את ההגנה על חופש הדת.

1.5. שטיפת מוח

בשנות השמונים והתשעים של המאה העשרים הפסיכולוגיה והפסיכיאטריה החלו להשפיע בצורה משמעותית על מערכת המשפט האמריקאית. תופעה זו אפשרה להגדיר את המשתתפים בתנועות דתיות חדשות כסובלים מבעיה נפשית. יש הסוברים כי ההגדרה "שטיפת מוח", אשר פותחה בשנות החמישים כחלק מהמאמץ "להילחם בקומוניזם", יושמה מאוחר יותר בהקשר של תנועות דתיות חדשות.³

² 494 U.S. 872 (1990).

³ JAMES T. RICHARDSON, REGULATING RELIGION: CASE STUDIES FROM AROUND THE GLOBE (2004).

שטיפת מוח או שליטה מוחית אומצו על ידי מתווי מדיניות והציבור בכלל כחלק מהדאגה אל מול עלייתן של תנועות דתיות חדשות. הגדרות אלו הפכו שולטות בשיח, ושימוש כהצדקות אידיאולוגיות עבור אלפי מקרי חטיפה והמרה (או "תכנות מחדש") בכפייה. השימוש המוקדם בטיעון שטיפת המוח נעשה בשימועים ודיונים בבתי משפט ביחס לאפוטרופסות וחברות מחודש של משתתפים בתנועות דתיות חדשות על ידי קרוביהם. עם הזמן בתי משפט מדינתיים דחו תביעות אלו, ולצד זאת קיבלו כמה תביעות כנגד טיפולי ההמרה/"תכנות מחדש", וטיפולים אלו (אשר נעשו בכפייה, כאמור) דעכו. לדוגמא, בפרשת *Eilers v. Coy*⁴, צעיר בן 27 תבע את אמו וקבוצת "מתכנתים מחדש" בעילת כליאת שווא והפרת זכויותיו החוקתיות, לאחר שחטפו וניסו "לתכנת" אותו ואת אשתו מחדש. "תכנותה" של האשה צלח, ובהמשך היא התגרשה מ-Eilers ואף העידה בשם ההגנה, אך בית המשפט פסק לטובת התובע בטענת כליאת השווא.

דרך נפוצה יותר של פעולה אזרחית כנגד תנועות דתיות חדשות ומנהיגיהן, אשר התבססה גם כן על טענות שטיפת מוח, הייתה באמצעות הגשת תביעות של משתתפים לשעבר בתנועות אלו, אשר ביקשו פיצויים ממוניים עבור פעולות – כנטען – לא חוקיות. על פי רוב, תיקים אלו התבססו על טענה לפיה התובע עבר שטיפת מוח על מנת שיצטרף לקבוצה, או שהיה תחת שליטה מוחית בעת שהיה חבר הקבוצה. תיאוריות פסבדו-מדעיות כגון תיאוריית שטיפת המוח או השליטה המוחית שימשו לביסוס טענות נזיקיות כגון 'גרימה במתכוון של מצוקה רגשית', 'כליאת שווא', ו'מרמה', ובמשך שנים נחלו הצלחה. באחדים מתיקים אלו נפסקו פיצויים גבוהים של מיליוני דולרים אשר איימו על עצם קיומן של כמה תנועות דתיות חדשות.

בפרשת *George v. ISKCON* (הפרשה התגלגלה בבתי המשפט מסוף שנות השבעים עד תחילת שנות התשעים של המאה העשרים) בחורה צעירה, חברה לשעבר ב-ISKCON (הידועה יותר כהרא קרישנה), תבעה את התנועה, בין השאר, בעילות של גרימה במתכוון של מצוקה רגשית, כליאת שווא, וגרימת מוות. הצעירה, אשר הייתה 23 בזמן הגשת התביעה, יצרה קשר עם התנועה בקליפורניה בגיל 14 והצטרפה כאשר הייתה בת 15, בין השאר כדי לעזוב את הוריה. הקבוצה קיבלה אותה, ואף עזרה לה להתחבא מהוריה. לאחר שנתיים בקבוצה ומאמצים רבים של הוריה לקבלה חזרה, גורמים בקבוצה עודדו את הצעירה לחזור לביתה. אביה של הצעירה, שמאחוריו הייתה היסטוריה של מחלות לב, נפטר מהתקף לב מספר חודשים לאחר חזרתה הביתה, לכאורה עקב דאגה לבתו. לאחר שחזרה לביתה בקליפורניה יצרה הצעירה קשר עם

⁴ 582 F. Supp. 1093, 1984.

תנועות "אנטי כיתתיות", והמירה את דתה לנצרות. היא ואמה תבעו את קבוצת הרא קרישנה כמה שנים לאחר חזרתה של הצעירה לביתה.

מפתח עיקרי לתמיכת טענות הצעירה נמצא בעדות הפסיכיאטרית ד"ר מרגרט זינגר [Margaret Singer] (שהעידה באשר לשטיפת מוח בלמעלה מ-40 תיקים), אשר העידה כעדה מומחית שמוחה של הצעירה נשטף על ידי הקבוצה. פסק הדין המקורי של המושבעים פסק שעל הקבוצה לשלם לצעירה מעל 30 מיליון דולרים. סכום הפיצויים הופחת על ידי השופט בערכאה הראשונה ל-9.7 מיליון דולרים.

פסק הדין עבר שתי רמות של ערעור. בבית המשפט לערעורים של קליפורניה נפסלו חלקי פסק הדין אשר נסמכו ישירות על שטיפת המוח, אך חלק מהטענות – גרימת מוות וגרימה במתכוון של מצוקה רגשית – אושרו על ידי פסק הדין. הפיצויים הופחתו ל-2.9 מיליון דולרים. בית המשפט העליון של קליפורניה אישר את החלטת בית המשפט לערעורים. בית המשפט העליון הפדרלי החזיר את התיק לבית המשפט לערעורים של קליפורניה לשם בחינה מחודשת של פסק הדין.

מן העבר האחר, טענות של נאשמים לפיהן ביצעו מעשים פליליים מכיוון שהיו תחת השפעת שליטה מוחית או שטיפת מוח של הקבוצה אליה השתייכו נדחו על ידי בתי המשפט בארה"ב. הפרשה המרכזית בה נדחתה טענה זו הייתה פרשת *Fishman v. United States* בה חבר סיינטולוגיה לשעבר, אשר הואשם בהונאת דואר, טען ששטיפת מוח על ידי הסיינטולוגיה הובילה אותו להפר את החוק.⁵ בפרשה זו הזכיר בית המשפט כי עמדותיה של סינגר באשר לשליטה מוחית נדחו עוד בשנות השמונים של המאה העשרים על-ידי התאחדות הפסיכולוגים האמריקאית (American Psychological Association) והתאחדות הסוציולוגים האמריקאית (American Sociological Association). בית המשפט קבע כי התיאוריות של סינגר בדבר שליטה מוחית אינן מבוססות מספיק על מנת לשמש כראיות בבתי משפט פדרליים.

לסיכום, הוכחת שטיפת מוח היא בעייתית מבחינה מדעית, והיא אינה עומדת במבחנים הנדרשים לשם קבלת עדות או חוות דעת מומחה. יחד עם זאת, ראיות מסוג זה התקבלו בבתי משפט בארה"ב במשך כמה שנים.

1.6. מעורבות ילדים בתנועות דתיות חדשות

טקטיקה נוספת בה נקטו המתנגדים לתנועות דתיות חדשות נגעה לילדים ולטענות התעללות בילדים (לרבות טענות התעללות מינית). רוב המשתתפים בתנועות בשנות

⁵ 743 F. Supp. 713 (N. Dist. Cal. 1990).

השישים והשבעים של המאה העשרים היו צעירים ורווקים. חלקם נשארו בתנועות והקימו משפחות בתוך התנועה. בחלק מהמקרים נולדו ילדים רבים, בעיקר בקבוצות שאסרו מבחינה אידיאולוגית על אמצעי מניעה. כך, חלק מהקבוצות אשר היו שונות, אפילו רדיקליות, בהתנהגותן ולבושן, מצאו עצמן מתמודדות עם הדאגה למספר רב של ילדים. קבוצות אלה נטו להפוך ליותר "מבויתות". כך היה המקרה, למשל, עם הקבוצה "Children of God", הידועה כיום בשם "The Family", אשר שינתה רבים מדפוסי ההתנהגות שלה לאור דאגות גידול הילדים.

בשנות התשעים של המאה העשרים התרחש תהליך של מעבר מהאשמת תנועות דתיות חדשות בשטיפת מוח להאשמתן בהתעללות בילדים, לרבות התעללות מינית.

האשמות אלו התבצעו באמצעות החלת חוקים אשר מטרתם למנוע התעללות בילדים על תנועות דתיות חדשות, בנושאים כדוגמת משמורת (למשל טענות על העדרו של בסיס כלכלי, אשר נטען כי הוא נחוץ, על ידי אנשים חיצוניים לתנועה הדתית), חינוך ביתי, ועונשים גופניים.

בעשורים האחרונים חוקקו חוקים הכוללים חובת דיווח על התעללות בילדים, והוקמו יחידות ממשלתיות אשר תפקידן להגן על ילדים. טענות על התעללות בילדים, ובפרט התעללות מינית, הביאו לפשיטות משטרתיות מאסיביות, בהן מאות ילדים נלקחו למשמורת (על פי רוב לזמן קצר), והוריהם הואשמו בסוגים שונים של התעללות. לפעילות המשטרה בהקשר זה הייתה השפעה רבה על תנועות דתיות חדשות, באשר הן היו צריכות להקצות משאבים להגנה על עצמן ולמאבק על משמורת ילדיהן. חלק מהקבוצות שינו באופן דרמטי את מנהגיהן ואורח חייהן במאמץ להוכיח שהן ראויות לשמור על ילדיהן.

1.7. מקורות (נוסף על פסיקה אשר צוטטה)

CULTS, CULTURE, AND THE LAW (T. Robbins, W. Shepherd & J. McBride eds., 1985)

CULTS AND NEW RELIGIOUS MOVEMENTS (M. Galanter, ed., 1989)

James T. Richardson *Cult/Brainwashing Cases and Freedom of Religion* 33 J. CHURCH & ST. 55 (1991)

THE ROLE OF GOVERNMENT IN MONITORING AND REGULATING RELIGION IN PUBLIC LIFE (J. Wood and D. Davis eds., 1993)

James T. Richardson *Law and Minority Religions: "Positive" and "Negative" Uses of the Legal System* 2 NOVA RELIGIO 93 (1998)

JAMES T. RICHARDSON, REGULATING RELIGION: CASE STUDIES FROM AROUND THE GLOBE (2004)

STUART A WRIGHT, AND SUSAN PALMER, STORMING ZION: GOVERNMENT RAIDS ON RELIGIOUS COMMUNITIES (2016).

2. תנועות דתיות חדשות במשפט באירופה

2.1. כללי

מדינות רבות הקימו מנגנונים בירוקרטיים שיסדירו את פעולתן של התנועות הדתיות בתחומן. ברמה החברתית, מדינות רבות באירופה, שבהן דומיננטיות הכנסיות הקתולית, האורתודוקסית או הלותרנית, מחזיקות בגישה היררכית לקבוצות הדתיות החיות בתחומן, בין אם באופן פורמלי ובין אם באופן בלתי פורמלי. במסגרת ההיררכיה על פי רוב ישנה דת/כנסייה רשמית, אשר לה ניתנת גישה מלאה לציבוריות ופריבילגיות מוחלטות. מתחתיה ישנן דתות/כנסיות נוספות, הנתפסות כלגיטימיות, וניתנות להן פריבילגיות מוגבלות. מתחתיהן מצויות כל שאר הקבוצות הדתיות, הזוכות לפריבילגיות מועטות, אם בכלל. ברמה הרשמית והחוקית, ברוב מדינות אירופה המערבית, למעט צרפת, לא נעשים ניסיונות לפרק קבוצות דתיות או להכריז עליהן כבלתי חוקיות.

ברוב מדינות אירופה המערבית הגישה לקבוצות דתיות היא סובלנית. במדינות מרכז ומזרח אירופה נעשים מאמצים בולטים להגביל את פעילותן של קבוצות דתיות שונות, אך מאמצים אלו נתונים לביקורתו של בית המשפט האירופי לזכויות אדם.

על אף שהגישה לתנועות דתיות חדשות משתנה ממדינה למדינה, וישנן מדינות שמקדמות מדיניות עוינת כלפי מיעוטים דתיים, ניתן לקבוע שככלל, אירופה מכלילה תנועות דתיות חדשות בהסדרי חופש דת נרחבים.

2.2. איטליה

בקרב מדינות אירופה, איטליה היא בין הנוחות ביותר לקיומן ופעילותן של תנועות דתיות חדשות. המחוקק האיטלקי מקדם חירויות דתיות ופלורליזם חברתי, ובתי המשפט פוסקים לטובתן של תנועות כדוגמת המשפחה, כנסיית האיחוד והסיינטולוגיה. בנוסף, על אף ההשפעה החזקה של הכנסייה הקתולית במדינה, תנועות נגד כיתתיות באיטליה הן קטנות וחסרות השפעה על מדיניות הממשל.⁶

החוקה שאימצה איטליה בשנת 1947, לאחר מלחמת העולם השנייה, הבטיחה חירויות דת נרחבות. כך, נקבע בחוקה שכל האמונות הדתיות הן שוות וחופשיות בפני החוק; שלכולן תהא הזכות לארגן את עצמן לפי חוקיהן, כל עוד חוקים אלו אינם מתנגשים עם חוקי המדינה; ושיחסייהן של האמונות הדתיות עם המדינה יהיו מוסדרים על ידי החוק על בסיס הסכמה (סעיף 8 לחוקה). באשר למיסיונריות נקבע כי לכל אדם תהא הזכות

⁶ Michael W. Homer, *New Religions in the Republic of Italy*, in *REGULATING RELIGION – CASE STUDIES FROM AROUND THE GLOBE 203* (James T. Richardson ed., 2004).

להכריז בחופשיות את אמונתו הדתית, בכל צורה, פרטית או קולקטיבית, וכמו כן לקיים פולחן (worship) באופן פרטי או בפומבי, כל עוד טקסי הדת והפולחן אינם פוגעים בהגינות הציבורית (public decency) (סעיף 19). לבסוף, מדינות רבות הקימו מנגנונים בירוקרטיים שיסדירו את פעולתן של התנועות הדתיות בתחומן. ברמה החברתית, מדינות רבות באירופה, שבהן דומיננטיות הכנסיות הקתולית, האורתודוקסית או הלותרנית, מחזיקות בגישה היררכית לקבוצות הדתיות החיות בתחומן, בין אם באופן פורמלי ובין אם באופן בלתי פורמלי. במסגרת ההיררכיה על פי רוב ישנה דת/כנסיה רשמית, אשר לה ניתנת גישה מלאה לציבוריות ופריבילגיות מוחלטות. מתחתיה ישנן דתות/כנסיות נוספות, הנתפסות לגיטימיות, וניתנות להן פריבילגיות מוגבלות. מתחתיהן מצויות כל שאר הקבוצות הדתיות, הזוכות לפריבילגיות מועטות, אם בכלל. ברמה הרשמית והחוקית, ברוב המדינות האירופאיות המערביות, למעט צרפת, לא נעשים ניסיונות לפרק קבוצות דתיות או להכריז עליהן כלא חוקיות.

ברוב מדינות אירופה המערביות הגישה לקבוצות דתיות היא סובלנית. במדינות מרכז ומזרח אירופה נעשים מאמצים בולטים להגביל את פעילותן של קבוצות דתיות שונות, אך מאמצים אלו נתונים לביקורתו של בית המשפט האירופי לזכויות אדם.

על אף שהגישה לתנועות דתיות חדשות משתנה ממדינה למדינה, וישנן מדינות שמקדמות מדיניות עוינת כלפי מיעוטים דתיים, ניתן לקבוע שככלל, אירופה מכלילה תנועות דתיות חדשות בהסדרי חופש דת נרחבים.

מוסדות דתיים מוגנים לפי החוקה מפני מגבלות ממשלתיות מיוחדות או נטל מיסוי אשר יוטלו עליהם בשל ייחודם הדתי (סעיף 20).⁷

על אף ההסדרים המשפטיים הקיימים, הוראות החוקה לא יושמו באופן מיידי, ובמשך שנים מיעוטים דתיים נרדפו, בפרט כאשר נקטו בפעולות מיסיונריות בפומבי. ההצדקה לרדיפה הייתה הרצון לאחידות דתית, ולהגנה על הציבור מפני טעות. הרדיפות בוטלו באופן הדרגתי על ידי בית המשפט לחוקה (בשנות החמישים והשישים של המאה העשרים) ועל ידי המחוקק (בשנות השמונים).⁸

בשנות השמונים הוכנסה לחוק האיטלקי מערכת מסי דת חדשה, אשר סבסדה, נוסף לכנסיה הקתולית, כל כנסיה אחרת אשר הוכרה על ידי הממשל בהסכמה. לפי השיטה החדשה, כל גוף דתי אשר מגיע להסכמה עם הממשל זכאי לקבל 0.8 אחוזים מסך המסים של משלמי המסים אשר ייעדו את המס לאותו גוף דתי. כל משלם מסים מחויב

⁷ שם, שם.

⁸ שם, שם.

במס זה, אשר מיועד לגופים דתיים או לקרן לאומית אשר מסבסדת מוזיאונים ובניינים היסטוריים.⁹

בעקבות השינויים הללו, הממשל האיטלקי הגיע להסכמה עם ה-Waldensians/Methodists בשנת 1984, עם ה-Seventh-Day Adventists וה-Assembly of God Pentecostals בשנת 1988, עם איחוד הקהילות הדתיות בשנת 1989, ועם הבפטיסטים והלותרנים בשנת 1995. כל הקבוצות הללו משתתפות במערכת המסים שתוארה לעיל, מלבד הבפטיסטים (מסיבות תיאולוגיות).¹⁰

פרשות בולטות בבתי המשפט

- בשנות השמונים הסיינטולוגיה לא קיבלה הכרה רשמית כדת באיטליה, ומנהיגה של התנועה במילאנו הואשם בהונאת מסים. יחד עם זאת, לאחר שנים של מאבקים משפטיים בית המשפט העליון האיטלקי זיכה את המנהיג ממילאנו מההאשמות, וכיום התנועה מוכרת כדת באיטליה.¹¹
- בשנת 1991 בית המשפט ברומא קבע שפרקטיקת גיוס של התנועה 'המשפחה' (The Family), אשר כללה פיתוי גברים על ידי נשים חברות התנועה לשם צירופם לתנועה ("flirty-fishing"), אינה שוות ערך לזנות ועל כן אינה אי-חוקית כשלעצמה בחוק האיטלקי.¹²

2.3. הולנד

תנועות דתיות לא מהוות סוגיה חברתית בהולנד, אשר באופן מסורתי סובלנית כלפי אמונות ופרקטיקות חריגות. כתוצאה מההפרדה הנוקשה בין דת למדינה בהולנד, הממשל הבהיר שתנועות דתיות חדשות ותנועות דתיות בכלל הן בעלות מעמד זהה למעמד של גופים דתיים ממוסדים.¹³

בשנות השבעים והשמונים של המאה העשרים נעשו כמה ניסיונות לתכנות-מחדש של חברי תנועות דתיות, על ידי "אנשי מקצוע" אשר הוטסו מארה"ב במיוחד לשם כך, אך הפרקטיקה לא תפסה תאוצה בהולנד. כמו כן, בשנת 1980 הממשל פתח בחקירה על

⁹ שם, שם.

¹⁰ שם, שם.

¹¹ שם, שם.

¹² שם, שם.

¹³ Richard Singelenberg, *Foredoomed to Failure – The Anti-Cult Movement in the Netherlands*, in REGULATING RELIGION – CASE STUDIES FROM AROUND THE GLOBE 213 (James T. Richardson ed., 2004).

סכנותיהן האפשריות של תנועות דתיות חדשות, ומצא שאין כל סיבה להטיל מגבלות על פעילותן של תנועות אלה.¹⁴

באופן כללי, מעורבות הממשל בסוגיות הנוגעות לכתות היא שולית ומתונה. יחד עם זאת, במקרים המועטים אשר העלו חשש לשלומם של ילדים, הרשויות הגיבו בזריזות. כך למשל, לאחר דיונים נרחבים עם רשויות לרווחת הילד, ילדים הוצאו מקבוצה קטנה אשר הונהגה בידי מרפאת קאריבית משום שנמנע מהם מללכת לבית הספר.¹⁵

בשנת 2001 מזכיר המדינה ההולנדי כינס צוות חשיבה לבחינת הבעיות שבהן נתקלים מיעוטים דתיים במרכז אסיה ובברה"מ לשעבר כתוצאה מרישום כפוי. מסקנות דו"ח הצוות היו:¹⁶

1. חקיקה באשר לרישום ורישום מחדש של תנועות דתיות אשר מטילה מגבלות ודרישות לרישום אינה מתקבלת על הדעת אם תוצאותיה הן הגבלת חופש הדת או האמונה.
2. לפי החוקים הבינ"ל של זכויות האדם, קהילות דתיות – בין אם רשומות ובין אם לא רשומות – זכאיות באופן מלא לעבוד (exercise) את דתן או אמונתן.

2.4. בריטניה

היחס הביקורתי בבריטניה לתנועות דתיות חדשות התמקד בכנסיית האיחוד ובסיינטולוגיה.

- בשנת 1975 בית הנבחרים (House of Commons) פרסם דו"ח המבקר את כנסיית האיחוד ומוקיע את טכניקות שטיפת המוח המתוחכמות שלה, מאמציה לפצל משפחות, קשריה עם ארגונים פשיסטיים ונאו-נאציים והאימפריה הכלכלית שהיא מתחזקת בדרום קוריאה. בשנת 1995 שר הפנים הבריטי אסר את כניסתו של מנהיג התנועה, סון-מיונג מון (Sun-Myong Moon), לבריטניה.¹⁷
- עד לשנת 1980 בריטניה מנעה הגירה של סיינטולוגים אליה לצרכי עבודה. החרם הוסר לאחר ביקורת פרלמנטרית. בשנת 1999 ועדת ארגוני החסד הבריטית סירבה לרשום את הסיינטולוגיה כארגון חסד, משום שהיא לא דת

¹⁴ שם, שם.

¹⁵ שם, שם.

¹⁶ שם, שם.

¹⁷ Nathalie Luca, *Is There A Unique French Policy of Cults?*, in REGULATING RELIGION – CASE STUDIES FROM AROUND THE GLOBE 53 (James T. Richardson ed., 2004).

לצורך חוקי ארגוני החסד הבריטיים.¹⁸ בהחלטה משנת 2013, קבע בית המשפט העליון בבריטניה שהסיינטולוגיה היא אכן דת.¹⁹

2.5. דנמרק

הגישה הכללית בדנמרק כלפי תנועות דתיות חדשות היא בד"כ אדישה. בין הסיבות לכך ניתן למנות את התרבות הפוליטית הדמוקרטית החזקה ואת קהל המצטרפים הנמוך לתנועות דתיות בדנמרק. המפלגות הפוליטיות אינן מסמנות תנועות דתיות כמטרה, ותנועות דתיות כמעט ולא מוזכרות בדיונים הפוליטיים.²⁰

הסוגיות העיקריות הנוגעות לתנועות דתיות חדשות בדנמרק הן:

- החוקה הדנית מגדירה את חופש הדת והחופש מדת כזכויות יסוד. יחד עם זאת, הכנסייה הדנית הלאומית היא הדת היחידה, לפי החוקה, אשר זוכה לתמיכת המדינה. הדתות השונות אינן שוות מבחינה חוקית. פסקה 69 לפרק 7 בחוקה קובעת שתנאים לגבי קהילות דתיות הסוטות מהכנסייה הלאומית ייקבעו בחוק. נכון לשנת 2004 חוק מסדיר מסוג זה לא חוקק, והדתות השונות מוסדרות על בסיס אד הוק, באמצעות תקדימים הולכים ונבנים לגבי התנהגות המדינה.²¹
- בשנת 1992 משפטנים מהמרכז הדני לזכויות אדם (המשוּיך לאוניברסיטת קופנהגן) פרסמו דו"ח באשר לחופש הדת בדנמרק, ויצאו כנגד מינויו של הבישוף של הכנסייה הלאומית כיועץ היחיד הרשמי של המדינה בענייני מעמדן הרשמי של דתות מיעוט. בשנת 1997 המשרד לענייני הכנסייה קיבל את המלצת הדו"ח, ומינה ועדת חוקרי דת ופרופסור למשפטים שיכהנו כיועצים בשאלות העוסקות בדתות מיעוט (לרבות תנועות דתיות חדשות).²²
- עד שנת 1969 המדינה הדנית הייתה רשאית להעניק הכרה רשמית לדת שאינה הכנסייה הדנית. משמעות ההכרה היא שהדת המוכרת קונה את הזכות לערוך חתונות מחייבות מבחינה חוקית, לשמור רשומות של לידות ומיתות מטעם המדינה, וליהנות מניכוי מס. מלבד הקהילה היהודית, כל 11 הדתות המוכרות הן קהילות נוצריות מקרב הכנסייה המסורתית. לאחר 1969 החוק השתנתה, וההסדר הנוכחי מתמקד באנשי דת פרטיים, שלהם ניתן להעניק רשות לערוך

¹⁸ שם, שם.

¹⁹ *R (in the application of Hodkin and another) v. Registrar General of Births, Deaths and Marriage*, 11 Dec. 2013.

²⁰ Mikael Rothstein, *Regulating New Religions in Denmark*, in *REGULATING RELIGION – CASE STUDIES FROM AROUND THE GLOBE* 221 (James T. Richardson ed., 2004).

²¹ שם, שם.

²² שם, שם.

חתונות מחייבות מבחינה חוקית. במקרים כאלו, לפי המשרד לענייני הכנסייה, איש הדת מייצג קהילה דתית ממשית, אך הוא עצמו, ולא הקהילה, נבחן, ולו מוענק האישור. כאשר הכרה כזו ניתנת לאיש דת, הקבוצה מקבלת כמעט באופן אוטומטי מעמד מיסויי חיובי (על ידי רשות המסים). נכון לשנת 2000, שמונים וחמש קבוצות דתיות קיבלו הכרה לפי הסדר זה. רוב הקבוצות הן ארגונים נוצריים או מוסלמיים, אך בין הקבוצות גם קבוצות בודהיסטיות, הרא קרישנה, תנועת Sai Baba, קבוצה נוצרית אנתרופוסופית, Brahma Kumaris, המורמונים, עדי יהוה, והדת הבהאית. על מנת לקבל את ההכרה מהמדינה, על הקבוצות המבקשות הכרה להיות קהילות דתיות ממשיות, ולא רק תנועות דתיות או עמותות פילוסופיות. בנוסף, קבוצות המבקשות הכרה צריכות לקיים פעולות ריטואליות המכוונות לאלוהות כמטרה עיקרית שלהן. נוסף על הכרה זו, תנועות יכולות לקבל ניכוי מס ארגוני מרשויות המס אם הן פועלות לשם השגת מטרות לטובת הציבור (גם אם לא קיבלו הכרה רשמית כקהילה דתית, כדוגמת קבוצת המדיטציה הטרנסצנדנטית).²³

- רובן המוחלט של הדתות לא נכנסו לקונפליקט עם רשויות המדינה בעשורים האחרונים. חריגה לכך היא הסיינטולוגיה. מזה שנים הסיינטולוגיה מגישה בקשות להכרה כארגון דתי בפני החוק (לצורך עריכת חתונות מחייבות וכו'). נכון לשנת 2000 לא ניתנה הכרה לכנסיית הסיינטולוגיה, כאשר נראה שנשקלו קריטריונים נוספים על אלו הנדרשים בחוק, אך לא קיימת לכך שום התייחסות רשמית של רשויות המדינה. בנוסף, מיסיונרים ממדינות אחרות רשאים להגיש בקשת תושבות ואישור עבודה, ועל פי רוב בקשתם מתקבלת. יחד עם זאת, מיסיונרים של הסיינטולוגיה לא מקבלים אישורים כאלו ללא מאבק. כמו כן, בשנת 1996 הסיינטולוגיה הייתה הקבוצה הדתית הראשונה שנחקרה על ידי וועדה פרלמנטרית (ולא על ידי רשויות המס או המשטרה) בחשד להעלמת מס. הוועדה לא מצאה ממצאים משמעותיים והנושא נשכח.²⁴

2.6. גרמניה

יחסה של גרמניה לתנועות דתיות הוא מורכב. בתחילת הדרך הממשל הגרמני נקט בעמדה קשוחה כנגד קבוצות אלו, ואף חילק ספרות המזהירה את הנוער הגרמני מפני

²³ שם, שם.

²⁴ שם, שם.

מעורבות בכתות מסוכנות בבתי ספר ובפורומים אחרים.²⁵ בשנת 1993 הממשל הקים מחלקה חדשה אשר עסקה בדתות של צעירים ('religions of young people and 'psycho-groups'),²⁶ ובשנת 1996 בית הנבחרים הפדראלי (הבונדסטאג) הקים וועדת חקירה בנוגע לכתות (או "So-called Sects and Psychogroups"). הוועדה עסקה בתנועות דתיות חדשות, ובפרט בסיינטולוגיה אשר נתפסה על ידי הציבור הגרמני בשנים אלו כאיום משמעותי למדינה ולחברה. הוועדה קיימה 49 דיונים בשנתיים, ובשנת 1998 הציגה את הדו"ח הסופי והנרחב שלה. הדו"ח קובע באופן ברור שהקבוצות הדתיות (למעט הסיינטולוגיה) לא מהוות סכנה לממשלה או לחברה, אך המלצותיו אינן מיישמות אמירה זו. כך, למשל, הדו"ח המליץ להקים מרכזים במימון המדינה לאיסוף מידע על תנועות דתיות וחבריהן, והפצתו לשם חינוך הציבור על כתות. בנוסף, הדו"ח המליץ להטיל מגבלות ולשלול הטבות מיסים מהתנועות הדתיות. המלצות הדו"ח לא יושמו, ובדעת הקהל נחקקה ההכרזה ההצהרתית לפיה התנועות הדתיות לא מהוות סכנה לחברה ולמדינה.²⁷

לאחר פרסום העלונים והחומרים הרשמיים, שורת ארגונים הקשורה לתנועת אושו (Osho, ובעבר Bhagwan) הגישו עתירה כנגד הממשל בגין הצגתם ככתות מסוכנות ומניפולטיביות ('pseudo-sects', 'destructive', 'youth sects', 'sects', 'religious'). בשנת 2002 בית המשפט הגרמני לחוקה קבע שהממשל לא יכול להשתמש במונחים 'destructive' ו-'pseudo-religious', או לכתוב שהתנועה מבצעת מניפולציה על חברה, אך התיר את השימוש בשאר הביטויים ('pseudo-sects', 'youth sects', 'sects'). הקבוצה הגישה עתירה לבית המשפט האירופי לזכויות אדם, שדחה את העתירה בקבעו שהביטויים אשר הותרו על ידי בית המשפט לחוקה, לפחות בזמן בו הם פורסמו, לא חרגו ממה שמדינה דמוקרטית רשאית לקבוע שהוא אינטרס הציבור.²⁸

²⁵ James T. Richardson and Valerie Lykes, *Legal Considerations Concerning New Religious Movements in the 'New Europe'*, in RELIGION, RIGHTS AND SECULAR SOCIETY 293 (Peter Cumper and Tom Lewis eds., 2012).

²⁶ Nathalie Luca, *Is There A Unique French Policy of Cults?*, in REGULATING RELIGION – CASE STUDIES FROM AROUND THE GLOBE 53 (James T. Richardson ed., 2004).

²⁷ Hubert Seiwart, *The German Enquete Commission on Sects – Political Conflicts and Compromises*, in REGULATING RELIGION – CASE STUDIES FROM AROUND THE GLOBE 85 (James T. Richardson ed., 2004).

²⁸ Leela Förderkreis E.V. and Others v. Germany (App No. 58911/00) (ECtHR, 6 Nov. 2008).

חופש הדת

סעיף 4 לחוק היסוד הגרמני מבטיח הגנה על חופש האמונה, המצפון והדת או אמונה פילוסופית [Weltanschauung].²⁹ בנוסף, הסעיף מגן על פעולה ללא הפרעה של הדת ("the undisturbed practice of religion").³⁰ הגנות הסעיף אינן מוגבלות מבחינה מפורשת בטקסט. לפי העקרונות החוקתיים הגרמניים, המשמעות היא שהגנות אלו יכולות להיות מוגבלות רק על ידי ערכים בעלי ממד חוקתי, כדוגמת כבוד האדם, הסדר הציבורי האולטימטיבי, או זכויות היסוד של אחרים.³¹

זכויות נוספות המוענקות על ידי חוקת ויימר (שאומצה על ידי חוק היסוד) הן זכות בעלות בקניין לגופים דתיים,³² יום ראשון וימי חג כימי מנוחה וחיזוק רוחני ("days of rest from work and of spiritual edification");³³ ומתן שירותים דתיים ורוחניים לצבא, בתי חולים, בתי כלא או מוסדות פומביים אחרים.³⁴

אחת מן הפרשיות המשפטיות הקאנוניות בגרמניה היא פרשת עירוי הדם.³⁵ פרשה זו עסקה בזוג נשוי שהיה חבר בקבוצה אוונגליסטית אשר סמכה על האל בדאגה לכל הבעיות החומריות, ועל כן סירבה באופן גורף לטיפולים רפואיים. לאחר שהאישה ילדה את ילדם הרביעי, היא סבלה ממחסור רציני של דם, ונזקקה לעירוי. לאחר דיון והתייעצות עם רופאים, בני הזוג החליטו לסרב לעירוי ולשים ייחוסם על האל שירפא את האישה. האישה הייתה בהכרח מלאה והבינה את התוצאות של החלטתה, עד לרגע בו מתה מאובדן הדם. הגבר לא פעל לטיפול רפואי לאשתו. הוא כיבד את רצונה, והיה שותף לאמונתה. לאחר מותה המדינה האשימה אותו ברשלנות. הוא הורשע, ונידון לשמונה חודשי מאסר. בית המשפט לחוקה קבע שמניעיהם של בני הזוג היו, בלי ספק, מניעים דתיים, ועל כן זכאים להגנה של סעיף 4 לחוק היסוד הגרמני. בית המשפט קבע שכאשר יישומו של החוק הפלילי מוביל לקונפליקט קונקרטי בין חובות משפטיות לבין חובות דתיות או מצפוניות, על החוק הפלילי להידחות (ככל הניתן) משום פגיעה בכבוד האדם וחירותו.³⁶

²⁹ GRUNDGESETZ [GG] [Constitution] art. 4(1) (F.R.G.)

³⁰ שם, בסעיף 4(2).

³¹ Edeard J. Eberle, *Free Exercise of Religion in Germany and the United States*, 78(4) TULANE L. REV 1023(2003-2004).

³² סעיף 138.

³³ סעיף 139.

³⁴ סעיף 141.

³⁵ BVerfGE 32, 98 (1971).

³⁶ BVerfGE 32 at 109.

התאגדות דתית

בגרמניה אין כנסייה רשמית. בפרקטיקה, הנהנות העיקריות מתמיכה ממשלתית הן הקבוצות הדתיות הדומיננטיות כגון הפרוטסטנטים, הקתולים, והקבוצות היהודיות. מודל שיתוף הפעולה בין דת למדינה פעל ללא חיכוכים באופן יחסי כל עוד דובר בחברה בעלת הומוגניות דתית גבוהה. הוא נתקל בקשיים ביישום ככל שהקבוצות הדתיות החלו להיות מגוונות יותר ויותר.³⁷

לקבוצות ופרטים קיימת החירות להתאגד על מנת להקים גופים דתיים אשר ינוהלו באופן אוטונומי במסגרת החוק. בנוסף, ניתן להקים גופים דתיים אשר ירכשו יכולת משפטית לפי הוראות החוקים האזרחיים, לרבות כגופים תאגידיים במשפט הציבורי. הגדרה זו (גופים תאגידיים במשפט הציבורי – public law corporations) מאפשרת למדינה לגבות מסים עבור מטרות דתיות.³⁸ בהתאם לשיטה, מעסיקים מגישים כספים למדינה, אשר מחלקת אותם לזרמים הדתיים בשיעור שווה לחברות שלהם. כנסיות וגופים דתיים משתמשים בכסף, בין השאר, בכדי לבנות מוסדות דתיים וקהילתיים ולהכשיר אנשי דת. בעצם חלוקת הכספים, למדינה שליטה על הדתות, לרבות ערכיהן. המס המוטל הוא בין שמונה לעשרה אחוז מהכנסתו של אדם. כל אדם ששמו מופיע ברשימה של הכנסייה או הגוף הדתי כפוף אוטומטית לנטל המס. אם אדם אינו מעוניין בתשלום המס הוא מחויב לפרוש רשמית מהכנסייה או הגוף הדתי אליו הוא רשום.³⁹

מספר קבוצות הצליחו לרכוש הכרה כתאגידיים תחת החוק הפומבי: The Seventh-Day Adventist Church, Church of Jesus Christ of Latter-Day Saints (Mormons), Baptist Church, New Apostolic Church, Pentecostal communities, Christian Scientists, Mennonites, and the Salvation Army.⁴⁰ דתות מיעוט אחרות נתקלו בקשיים בהשגת הכרה רשמית. כך למשל, מעדי יהוה נמנעה באופן היסטורי הכרה רשמית משום שהקבוצה אסרה על חבריה להצביע ולהשתתף בתהליך הדמוקרטי, ועל כן נתפסה בציבוריות הגרמנית כמאיימת על הסדר החברתי. יחד עם זאת, בשנת 2005, לאחר 15 שנות מאבק משפטי, בית המשפט לחוקה בגרמניה פסק שעדי יהוה זכאים להכרה פורמלית כתאגיד במשפט הציבורי ("corporation under public law"), ושהמדינה אינה יכולה להתנות קבלת מעמד זה בסירובם של חברי הקבוצה להצביע

³⁷ סעיף 137 לחוקת ויימר שאומץ בסעיף 140 לחוק היסוד הגרמני.

³⁸ Edeard J. Eberle, *Free Exercise of Religion in Germany and the United States*, 78(4) TULANE L. REV. 1023 (2003-2004).

³⁹ שם, שם.

⁴⁰ Gerhard Robbers, *Religious Freedom in Germany*, 2001 BYU L. Rev. 643, 649-50.

(נקבע כי עבור קבוצה זו יש לחתור לדרכים אלטרנטיביות להבטיח נאמנות לסדר הדמוקרטי).⁴¹

2.7. ספרד

בשנת 1989 פורסם בספרד דו"ח ממשלתי אשר הציג את המושג "כת הרסנית", אך לא המליץ על חקיקה אנטי-כתתית חדשה. יתר על כן, פעם אחר פעם בתי משפט בספרד פסקו לטובתן של תנועות דתיות כגון ילדי האל (Children of God), הידועים כיום כמשפחה (The Family), על אף שהוצגו בציבור ככתות מתעללות בילדים ומבצעות שטיפת מוח. המצב המשפטי השתנה בשנת 1995, עם חקיקתו של חוק העונשין הספרדי החדש, אשר במסגרתו נאסרו ארגונים אשר לשם קידום מטרותיהם (ואפילו הן חוקיות) משתמשים בשיטות אלימות או שינוי ושליטה על אישיות (alteration and "control of the personality"). ישנו איסור על הקמת, ייצוג, חברות ואפילו שיתוף פעולה עם ארגון מסוג זה, והארגון עצמו ניתן לפירוק על פי החוק.⁴²

2.8. צרפת

בין מדינות אירופה המערבית, צרפת היא העוינת ביותר לתנועות דתיות חדשות, כפי שמשתקף בפעולותיה הממשלתיות ובדעת הציבור. יתרה מכך, צרפת מקדמת את עמדתה כחלק ממדיניות החוץ שלה, ונציגיה הרשמיים ביקרו בקרוב לחמישים מדינות לשם קידום וקבלת תמיכה במדיניותה.

בעשורים האחרונים צרפת מערימה קשיים משמעותיים על תנועות דתיות, בין השאר כתוצאה מהפילוסופיה הפוליטית של חילוניות המעוגנת במדינה (laïcité).⁴³ האידיאולוגיה של ה-laïcité, במקרה הטוב, רואה בדת כמתקבלת על הדעת במרחב הפרטי, על אף שאיננה מתיישבת באופן בסיסי עם מוסדות הרפובליקה החילונית. במקרה הרע, היא רואה בדת כמנוגדת ליכולת המחשבה החופשית הרציונלית ולנאמנות הבסיסית של אזרחי צרפת למדינתם. ערכי ה-laïcité מעוגנים בבסיס מערכת החינוך הצרפתית, ובכל רמות הממשל, המנהל האזרחי, המקצועות החופשיים והצבא.

⁴¹ Jehovah's Witness, BVerfGE 102, 370 (2000); Gerhard Besier & Renate-Maria Besier, *Jehovah's Witnesses' Request for Recognition as a Corporation Under Public Law in Germany Background, Current Status, and Empirical Aspects*, 43 J. CHURCH & ST. 35, 37 (2001).

⁴² James T. Richardson and Massimo Introvigne, *Brainwashing Theories in European Parliamentary and Administrative Reports on Cults and Sects*, in REGULATING RELIGION – CASE STUDIES FROM AROUND THE GLOBE 151 (James T. Richardson ed., 2004).

⁴³ James A. Beckford, *'Laïcité', 'Dystopia', and the Reaction to New Religious Movements in France*, in REGULATING RELIGION – CASE STUDIES FROM AROUND THE GLOBE 27 (James T. Richardson ed., 2004).

בעשורים האחרונים צרפת מכירה רשמית בדתות המיינסטרים: הנצרות הקתולית, הנצרות הפרוטסטנטית, היהדות והאסלאם. לצד הכרה זו, היא אינה מכירה בדתות אחרות כמתקבלות על הדעת, ואפילו כמותרות. החשש של דעת הקהל והממשל הצרפתי הוא ממניפולציה פסיכולוגית, רמאות ונטיות אנטי-דמוקרטיות של תנועות דתיות חדשות.⁴⁴

הממשל הצרפתי הציב את המאבק ב'כתות' כמשימה רשמית. המדינה לא מסתפקת בניטור והתערבות עתית בפעילותן של תנועות דתיות כאשר הן מפירות את החוק, אלא מקדמת באופן פעיל מדיניות נגד פעילותן של רוב התנועות הדתיות החדשות. בשנת 1996 הוקמה בצו של ראש הממשלה הצרפתי סוכנות לניטור ומעקב אחר תנועות דתיות חדשות. הסוכנות הכשירה משרתי ציבור בכירים למאבק בכתות כופות ('coercive'), פרסמה – באמצעות מחלקות ממשלתיות אחרות – אזהרות לצעירים על הסכנות בהצטרפות לכתות, הכריזה על 172 קבוצות ככתות 'מסוכנות חברתית' ('socially dangerous'), ופיתחה אסטרטגיות לשימוש בחוקים קיימים להפללת כתות פוגעניות.⁴⁵ בשנת 1998 הוקם בצו נשיאותי צוות משימה בין-משרדי למאבק בכתות (Inter-Ministerial Mission to Combat Cults, or MILS), אשר מטרתו העיקרית הייתה לעזור לרשויות המדינה להילחם בכתות.⁴⁶

בשנת 1999 פורסם דו"ח פרלמנטרי באשר ל'כתות וכסף' (The Guyard-Brand report). לפי הדו"ח, כמה כתות מחזיקות בכוח כלכלי ברמה גלובלית, והן מנצלות לרעה הטבות מיסוי אשר מוענקות להתאגדויות וולונטריות לשם הונאה רחבת היקף. כתוצאה מהדו"ח הודקה השליטה על כספי תנועות דתיות חדשות בכלל, והפיקוח על עדי יהוה והסיינטולוגיה בפרט. שישים מתוך 172 הקבוצות אשר נחשבו לאיום לחברה חויבו להגיש מידע מפורט על מקורות המימון והכספים שלהן לרשויות המס, לרבות שמות התורמים שלהן והסכומים שנתרמו.⁴⁷

שני הארגונים המרכזיים הפועלים כנגד כתות בצרפת, ה-UNADFI וה-CCMM, נהנים מקשרים קרובים עם רשויות מדינתיות ומקבלים מימון מהמדינה בגין תרומתם למטרה הרחבה של מאבק בכתות.⁴⁸

⁴⁴ שם, שם.

⁴⁵ שם, שם.

⁴⁶ שם, שם.

⁴⁷ שם, שם.

⁴⁸ שם, שם.

בשנת 2001 חוקק חוק (the About-Picard law), אשר אושר כמעט פה אחד בשני בתי הפרלמנט) שמטרתו "למנוע ולדכא קבוצות כיתתיות המפרות זכויות אדם וחירויות יסוד".⁴⁹ החוק קובע, בין השאר, אפשרות לפרק קבוצה אם מנהיגיה הורשעו בעבירות מסוימות. בנוסף, החוק קובע עבירה חדשה המבוססת על קטגוריית פעילות חדשה – מניפולציה מנטלית ("mental manipulation"). החוק קובע שבית המשפט רשאי לפרק כל גוף מאוגד אשר פועל לשם יצירת או ניצול תלות פסיכולוגית או פיזית של אנשים המשתתפים בו ובפעולותיו, אם מנהיגי הגוף או הגוף עצמו הורשעו בהפרת החוק מספר פעמים. לבסוף, החוק קובע שלכתות אסור לפעול ליד מקומות רגישים כגון בתי ספר, מקומות נופש, ובתי חולים.⁵⁰

אין הגדרה המוכרת על ידי בתי המשפט לכת, ועל כן יישומו של החוק מאתגר. אפשרות אחת היא פנייה לרשימת התנועות אשר נמנתה בדו"חות קודמים.⁵¹

לאורך הליך החקיקה גופי זכויות אדם וגופים דתיים טענו שהחוקים הקיימים נותנים מענה מספק להתמודדות עם תופעת הכתות בצרפת, והתריעו שהחוק החדש יעמיד בסכנה את חופש המחשבה והדת.⁵² לאחר חקיקת החוק, החוקרת המיוחדת לאו"ם בנושאי חופש דת ואמונה (UN Special Rapporteur on Freedom of Religion or Belief) ציינה שהפרלמנט האירופי המליץ לממשלה הצרפתית לשקול מחדש את החוק, לנוכח פגיעתו בחופש הדת, הביטוי וההתאגדות.⁵³

פרשות בולטות בבתי המשפט

- בשנות התשעים שלושים ואחד סיינטולוגים הועמדו למשפט בגין הונאה. בית המשפט זיכה את רוב הנאשמים, בקבעו שאמונתם כנה ושעל אף שהסיינטולוגיה היא שנויה במחלוקת, היא יכולה להיחשב כדת בתום לב (bona fide religion).⁵⁴ הפסיקה זכתה לביקורת רבה מצרפת, לרבות מצד ראש

⁴⁹ Loi n° 2001-504 du 12 juin 2001 tendant à renforcer la prévention et la répression des mouvements sectaires portant atteinte aux droits de l'homme et aux libertés fondamentales, Journal Officiel 13 June 2001, p. 9337.

⁵⁰ Nathalie Luca, *Is There A Unique French Policy of Cults?*, in REGULATING RELIGION – CASE STUDIES FROM AROUND THE GLOBE 53 (James T. Richardson ed., 2004).

⁵¹ שם, שם.

⁵² Cyrille Duvert, *Anti-Cultism in the French Parliament*, in REGULATING RELIGION – CASE STUDIES FROM AROUND THE GLOBE 41 (James T. Richardson ed., 2004).

⁵³ E/CN.4/2006/5/Add. 4, 8 March 2006.

⁵⁴ Cour d'appel de Lyon, 28 July 1997, in Ka Semaine Juridique, 1998, II, 10025.

הממשלה, אך בית המשפט האזרחי העליון (Cour de cassation) השאיר על כנה את פסיקת בית המשפט למטה.⁵⁵

- בפרשה אשר עסקה באפוטורופסות, הוריה של אשה צעירה בגירה אשר הצטרפה לקבוצה Contre-Réforme-Catholique ביקשו מבית המשפט למנות לבתם אפוטורופוס. בית המשפט למטה קבע כי אפוטורופסות מוצדקת משום שהאשה עברה "שינוי מנטאלי" ("mental alteration") אשר הוכח בבדיקה רפואית. בית המשפט האזרחי העליון (Cour de cassation) הפך את ההחלטה, משום שהחוק הצרפתי מאפשר למנות אפוטורופוס רק כאשר השינוי המנטאלי נגרם בעקבות "מחלה, נכות או הזדקנות". לפי בית המשפט, חברות בכח איננה נחשבת בגדר מחלה או בגדר נסיבה אחרת המובילה לשינוי מנטאלי לפי החוק.⁵⁶

- בפרשה אשר הגיעה בסופו של דבר לבית המשפט האירופי לזכויות אדם, שלטונות המס בצרפת ניסו להכביד על מוסדות של תנועת עדי יהוה באמצעות שימוש בפרשנות ייחודית של חוקי התרומות. התנועה נדרשה לשלם לפי רשויות המס מעל 50 מיליון דולר, על בסיס הגדרה חדשה של תרומה לתנועה, אשר מוסתה באותו תעריף של מתנה הניתנת לאדם פרטי (הממוסה בשיעור של 60 אחוזים). לאחר שתביעותיה בבתי המשפט הצרפתיים נדחו, הגישה התנועה בשנת 2005 עתירה לבית המשפט האירופי לזכויות אדם. בשנת 2011 בית המשפט קבע פה אחד שכפיית פירוקה של תנועה דתית מהווה הפרה של סעיף 9 לאמנה, ושהתנועה לא יכולה הייתה לצפות את השינוי בפרשנות רשויות המס.⁵⁷ באותה שנה שתי קבוצות דתיות נוספות (האומיסטים, Aumists, והכנסייה המיסיונרית האוונגליסטית) זכו בעתירות דומות הקשורות לשלטונות המס הצרפתיים בבית המשפט האירופי.⁵⁸

- בשנת 2013 בית המשפט העליון בצרפת איפשר לאנשי דת ומתנדבים של עדי יהוה להיכנס לבתי כלא ולהעניק ייעוץ רוחני לאסירים אשר מבקשים זאת.⁵⁹

Cyrille Duvert, *Anti-Cultism in the French Parliament*, in REGULATING RELIGION – CASE STUDIES FROM AROUND THE GLOBE 41 (James T. Richardson ed., 2004).

Cyrille Duvert, *Anti-Cultism in the French Parliament*, in REGULATING RELIGION – CASE STUDIES FROM AROUND THE GLOBE 41 (James T. Richardson ed., 2004); Cour de cassation, 2 October 2001, in Les petites affiches, 24 mai 2002, n° 104; Les petites affiches, 12 mars 2002, n° 51.

Association les Témoins de Jéhovah v. France (App No. 8916/05) (EctHR, 30 June 2011)⁵⁷

Valerie Lykes and James T. Richardson, *The European Court of Human Rights, Minority Religions, and New Versus Original Member States*, in LEGAL CASES INVOLVING NEW RELIGIONS AND MINORITY FAITHS 171 (James T. Richardson and Francois Bellanger eds., 2014).

Régis Dericquebourg, *Religions and Human Rights in France*, in RELIGION AND HUMAN RIGHTS: AN INTERNATIONAL PERSPECTIVE 31 (Hans-Georg Ziebertz and Gordan Črpić eds., 2015).

2.9. רוסיה

בשנת 1997 רוסיה חוקקה חוק המיועד להגביל את גישתן של קבוצות דתיות (בפרט מהמערב) לתוך רוסיה. כחלק מתנאי החוק, קבוצת דתית אשר מבקשת להירשם ברוסיה (אף אם נרשמה בעבר כחלק מהחוק הישן) צריכה להראות שהיא פעלה במדינה במשך חמש עשרה שנים לפחות (כלומר, בזמן שרוסיה הייתה חלק מברית המועצות). תנועות דתיות כדוגמת צבא הישועה (Salvation Army), הישועים והסיינטולוגיה, ניסו פעם אחר פעם למלא אחר התנאים הקבועים בחוק ולהירשם במדינה כנדרש, אך נכשלו במאמציהן. תביעות שהגישו התנועות לבתי המשפט הרוסים לא הניבו פרי, אך עתירות שהגישו לבית המשפט הרוסי לחוקה התקבלו (מלבד עתירתה של הסיינטולוגיה). בית המשפט הרוסי לחוקה קבע שדרישת משך הזמן של החוק משנת 1997 אינה ניתנת לאכיפה על תנועות אשר נרשמו בעבר כחוק. יחד עם זאת, הבירוקרטיה הרוסית סירבה לציית לפסיקות והתנועות פנו (בנפרד) לבית המשפט האירופי לזכויות אדם. תביעות נוספות לבית המשפט האירופי בעניין תנועות דתיות עסקו במאמצי הרשויות ברוסיה לפרק קבוצות מסוימות או למנוע מהן מלערוך פגישות.⁶⁰

בסדרה של החלטות נפרדות, בית המשפט האירופי לזכויות אדם פסק – פה אחד ובצורה החלטית – כנגד רוסיה בכל העתירות, לרבות העתירה שהוגשה על ידי הסיינטולוגיה, על בסיס סעיף 9 לאמנה האירופית לזכויות אדם.⁶¹ תביעות נוספות שהוגשו כנגד רוסיה הנוגעות לסיינטולוגיה, כנסיית האיחוד, עדי יהוה וקבוצה נוצרית אוונגליסטית התקבלו גם הן על ידי בית המשפט. יחד עם זאת, אכיפת הפסיקה הייתה בעייתית, משום שרוסיה נהגה לשלם את הסכומים שנפסקו, אך לא לשנות את מדיניותה ופרקטיקות הפעולה שלה. יתרה מכך, בשנת 2013 העביר הפרלמנט הרוסי חוק הקובע איסור פלילי על פגיעה ברגשות המאמינים. הפרת העבירה גוררת קנסות משמעותיים ואף עונשי מאסר.⁶²

⁶⁰ James T. Richardson, Galina Krylova, and Marat Shterin, *Legal Regulation of Religion in Russia: New Developments*, in REGULATING RELIGION: CASE STUDIES FROM AROUND THE GLOBE 247 (James T. Richardson ed., 2004).

⁶¹ James T. Richardson and Jennifer Shoemaker, *The European Court of Human Right, Minority Religions, and the Social Construction of Religious Freedom*, in THE CENTRALITY OF RELIGION IN SOCIAL LIFE: ESSAYS IN HONOUR OF JAMES A. BECKFORD 103 (Eileen Baker ed., 2008).

⁶² Federal Law of the Russian Federation (29 June 2013) No.136-FZ "On Amendments to Article 148 of the Criminal Code of the Russian Federation and to Other Legislative Acts of the Russian Federation with the Purpose of Counteracting Insulting Religious Convictions and Feelings of Citizens", *Rossiiskaia gazeta* (2 July 2013) No.6117.

2.10. האיחוד האירופי

המחוקק האירופי

בשנת 1984 פורסם על ידי הפרלמנט האירופי דו"ח העוסק בכתות. הוא תיאר כעשר קבוצות אשר מציבות סכנה לחברה, הן על בסיס תפיסתן האידיאולוגית וכוחן הכלכלי, והן על בסיס שליטתן בחברי הקבוצה והפרת זכויותיהם. הדו"ח קבע שקבוצות אלה מעמידות אנשים ומשפחות בסכנה.⁶³

בשנת 1991, המועצה האירופית פרסמה דו"ח העוסק בכתות ובתנועות דתיות חדשות אשר הצהיר על הצורך ליידע אזרחים – ובפרט בני נוער – על הסכנות הטמונות בכתות.⁶⁴

בשנת 1997 הפרלמנט האירופי פרסם מסמך המתייחס לכתות, וקורא לזהירות מצד המדינות החברות, אך גם לאיפוק. הדו"ח מבהיר שאין צורך או הצדקה ביצירת מדיניות אירופית נגד כתות או מוסד אירופי ייעודי לטיפול בתופעה לכאורה.⁶⁵

בשנת 1999 המועצה האירופית פרסמה החלטה בה הופיעה הצהרה באשר לחובתן של מדינות לא לנטוש את תפקידן כמונועות ועוקבות אחר כתות. בניגוד לדו"ח של הפרלמנט, המועצה המליצה על הקמת גוף אירופי המפקח על קבוצות בעלות מאפיינים דתיים, אוטוריים או רוחניים (European Observatory of groups with religious, esoteric or spiritual characters), ועל חילופי מידע בין המדינות החברות. יחד עם זאת, ההחלטה הדגישה את חשיבותם של חופש הדת והפלורליזם, וכן של הנייטרליות המדינתית בסוגיות של דת. כמו כן, ההחלטה מזכירה את המונח שטיפת מוח מספר פעמים, אך איננה מגדירה אותו או מצמידה לו משמעויות אופרטיביות (למשל, ההחלטה קובעת כי "The assembly attaches great importance to protecting those most vulnerable, and particularly children of members of religious, esoteric or spiritual groups, in case of ill-treatment, rape, neglect, indoctrination by (brainwashing...)").⁶⁶

⁶³ Nathalie Luca, *Is There A Unique French Policy of Cults?*, in REGULATING RELIGION – CASE STUDIES FROM AROUND THE GLOBE 53 (James T. Richardson ed., 2004).

⁶⁴ שם, שם.

⁶⁵ שם, שם.

⁶⁶ שם, שם.

האמנה האירופית לזכויות אדם ובית המשפט האירופי לזכויות אדם

במסגרת האיחוד האירופי, מדינות האיחוד מקבלות על עצמן את האמנה האירופית לזכויות אדם, ואת סמכותו המחייבת של בית המשפט האירופי לזכויות אדם (European Court of Human Rights, or ECtHR). אזרחי המדינות החברות זכאים להגיש עתירות כנגד ממשלותיהם לבית המשפט. על העתירה להיות מוגשת עד שישה חודשים לאחר שהתקבלה החלטה סופית על ידי המערכת המשפטית במדינה כנגדה העתירה מוגשת. כמו כן, העותר חייב להוכיח שמיצה את כל הסעדים האפשריים במדינת המקור. בהתקיים תנאים אלו, בית המשפט בוחן האם הופרו סעיפי האמנה כאמור בעתירה.⁶⁷

סעיף 9 לאמנה האירופית לזכויות אדם וחירויות יסוד (European Convention on Human Rights and Fundamental Freedoms) מבטיח שמירה על חופש המחשבה, המצפון והדת. סקירה של התביעות בגין הפרת סעיף 9 אשר התקבלו על ידי בית המשפט האירופי מעלה כי בית המשפט אוכף את הסעיף כאשר מדובר בהפרה של חופש הדת של ארגונים ותנועות דתיות על ידי המדינות החברות באיחוד (אל מול הפרה של חופש הדת של אנשים פרטיים, אשר לא נאכפת על פי רוב על ידי בית המשפט).⁶⁸ זוהי לשון הסעיף:

Article 9 – Freedom of thought, conscience and religion

1. Everyone has the right to freedom of thought, conscience and religion; this right includes freedom to change his religion or belief and freedom, either alone or in community with others and in public or private, to manifest his religion or belief, in worship, teaching, practice and observance.
2. Freedom to manifest one's religion or beliefs shall be subject only to such limitations as are prescribed by law and are necessary in a democratic society in the interests of public safety, for the protection of public order, health or morals, or for the protection of the rights and freedoms of others.

Valerie Lykes and James T. Richardson, *The European Court of Human Rights, Minority Religions, and New Versus Original Member States*, in LEGAL CASES INVOLVING NEW RELIGIONS AND MINORITY FAITHS 171 (James T. Richardson and Francois Bellanger eds., 2014).

Lech Garlicki, *Collective Aspects of the Religious Freedoms: Recent Developments in the Case Law of the European Court of Human Rights*, in CENSORED SENSITIVITIES: FREE SPEECH AND RELIGION IN A FUNDAMENTALIST WORLD 217 (András Sajó ed., 2007); Carolyn Evans, *Individual and Group Religious Freedoms in the European Court of Human Rights: Cracks in the Intellectual Architecture*, 26 JOURNAL OF LAW AND RELIGION 321 (2010).

עד לשנת 1993 לא נעשה שימוש בסעיף על ידי בית המשפט האירופי, דבר אשר איפשר שיקול דעת רחב למדינות האיחוד (המקוריות) בהסדרת הדתות בגבולותיהן. בשנת 1993 ביהמ"ש קבע ב-*Kokkinakis* שחוק של יוון המפליל בגין הטפה או מיסיונריות (proselytizing) מהווה הפרה של סעיף 9.⁶⁹ החוק היווני היה קיים במשך עשרות שנים, ובמסגרתו נעצרו והואשמו אלפי עדי יהוה (חברי קבוצה זו היו היחידים שנעצרו או הואשמו לפי החוק).⁷⁰

בשנים מאז *Kokkinakis* בית המשפט אכף את סעיף 9 עשרות פעמים, לרוב במסגרת תביעות בהן היו מעורבות מדינות איחוד חדשות ממרכז ומזרח אירופה, כמו גם יוון (וראו לעיל). התביעות עסקו במאמצי הממשלות לפגוע בפעולתם של ארגונים דתיים, ובית המשפט קבע כי מאמצים אלו הנם הפרה של סעיף 9.⁷¹

כך, למשל, בפרשת *Jehova's Witnesses of Moscow v. Russia* משנת 2010, קבע בית המשפט שאין הגדרה מדעית ומקובלת לשליטה מוחית. עוד קבע בית המשפט, כי אף אם משפחתו של חבר בקבוצה דתית אינה מאושרת מהחלטותיו, כל עוד החלטות אלו מתבססות על בחירה חופשית ועצמאית של המאמין, זכותו מוגנת במסגרת סעיף 9 לאמנה.⁷²

בשנים האחרונות בית המשפט גם קבע שצרפת הפרה את סעיף 9 בתביעות שעסקו בניסיונות של הממשל לפגוע בדתות מיעוט – עדי יהוה, אומיסטים (Aumists) וקבוצה נוצרית אוונגליסטית – באמצעות מדיניות מיסוי (כמתואר לעיל).⁷³ כאמור לעיל, בפרשה אשר הגיעה בסופו של דבר לבית המשפט האירופי לזכויות אדם, שלטונות המס בצרפת ניסו להכביד על מוסדות של תנועת עדי יהוה באמצעות שימוש בפרשנות ייחודית של חוקי התרומות. התנועה נדרשה לשלם לפי רשויות המס מעל 50 מיליון דולר, על בסיס הגדרה חדשה של תרומה לתנועה, אשר מוסתה באותו תעריף של מתנה הניתנת לאדם פרטי (הממוסה בשיעור של 60 אחוזים). לאחר שתביעותיה בבתי המשפט הצרפתיים נדחו, הגישה התנועה בשנת 2005 עתירה לבית המשפט האירופי לזכויות אדם. בשנת

⁶⁹ *Kokkinakis v. Greece*, Application No. 14307/88.

⁷⁰ ר' James T. Richardson and Brian M. Lee, *The Role of the Courts in the Social Construction of Religious Freedom in Central and Eastern Europe*, 39 REVIEW OF CENTRAL AND EAST EUROPEAN LAW 291 (2014). המחברים רואים בפסיקה זו איתות של בית המשפט למדיניות הגוש הסובייטי.

⁷¹ ר' Garlicki ו-Evans, לעיל הי"ש 68.

⁷² *Jehovah's Witnesses of Moscow and others v. Russia* (App. No. 302/02) (EctHR, 10 June 2010).

⁷³ James T. Richardson and Valerie Lykes, *Legal Considerations Concerning New Religious Movements in the 'New Europe'*, in RELIGION, RIGHTS AND SECULAR SOCIETY 293 (Peter Cumper and Tom Lewis eds., 2012); Valerie Lykes and James T. Richardson, *The European Court of Human Rights, Minority Religions, and New Versus Original Member States*, in LEGAL CASES INVOLVING NEW RELIGIONS AND MINORITY FAITHS 171 (James T. Richardson and Francois Bellanger eds., 2014).

2011 בית המשפט קבע פה אחד שכפיית פירוקה של תנועה דתית מהווה הפרה של סעיף 9 לאמנה, ושהתנועה לא יכולה הייתה לצפות את השינוי בפרשנות רשויות המס.⁷⁴ באותה שנה שתי קבוצות דתיות נוספות (האומיסטים, Aumists, והכנסייה המיסיונרית האוונגליסטית) זכו בעתירות דומות הקשורות לשלטונות המס הצרפתיים בבית המשפט האירופי.⁷⁵

בית המשפט האירופי פעל להגנה על זכויות של קבוצות דתיות לא רק במסגרת סעיף 9. ב-*Hoffman v. Austria* נקבע שהמשמורת על ילדים שנלקחו מאמם, בשל חברותה בעדי יהוה, תוחזר לאם. בית המשפט האירופי סמך החלטתו על שילוב של סעיף 8 לאמנה (העוסק בפרטיות וכבוד למשפחה) וסעיף 14 לאמנה (העוסק באפליה).⁷⁶

מתוך כמאתיים תיקים העוסקים בעדי יהוה שנדונו בפני בית המשפט האירופי לאורך השנים עד לשנת 2013, עדי יהוה ניצחו ב-29 תביעות, רובן בעשורים האחרונים. בנוסף, הם השיגו 26 פשרות ("friendly settlements"), כלומר שהמדינות המעורבות הסכימו לשינויים משמעותיים בעקבות הגשת התביעה לבית המשפט. 79 תביעות לא הוכרעו עד לשנת 2013, חמש נמשכו ובשתיים הקבוצה הפסידה. הניצחונות והפשרות עסקו בסוגיות של רישום (התנועה במדינה), מיסוי, צנזורה על חומרים, חופש הביטוי, משמורת ילדים, גירוש, סודיות של רשומות רפואיות, ניטרליות של המדינה, וסיכול אספות ופגישות.⁷⁷

הכינו את הדו"ח: ד"ר אדם קליין אורון, עו"ד משואה שגיב

תאריך עדכון אחרון: 8.9.16

⁷⁴ *Association les Témoins de Jéhovah v. France* (App No. 8916/05) (EctHR, 30 June 2011).

⁷⁵ Valerie Lykes and James T. Richardson, *The European Court of Human Rights, Minority Religions, and New Versus Original Member States*, in *LEGAL CASES INVOLVING NEW RELIGIONS AND MINORITY* (FAITHS 171 (James T. Richardson and Francois Bellanger eds., 2014).

⁷⁶ James T. Richardson, *In Defense of Religious Rights – Jehovah's Witness Legal Cases Around the World*, in *HANDBOOK OF GLOBAL CHRISTIANITY* 285 (Stephen Hunt ed., 2015).

⁷⁷ שם, שם.